

İBN HAZM'A GÖRE HZ. PEYGAMBER'DEN SONRA EFDALİYET/ÜSTÜNLÜK DURUMU VE SAHABE

Ahmet YÖNEM*

Öz

İslam siyaset düşüncesinin şekillenmesinde her mezhebin imamet nazariyesinin ayrı teorik temellere dayandığı gibi İslam Mezhepleri Tarihçileri de bu teorinin oluşmasında kendi görüş ve düşünceleri ile etkili olmuşlardır. Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte ortaya çıkan bu tartışmalar günümüzde dahi önemini korumaktadır. Efdaliyet fikri en üstün olan kişinin imamet makamında bulunması gerektiğini savunan görüştür. Mefdul ise, en üstün olmadığı halde imamet makamında bulunan kişinin de halife olarak kabul edilmesi gerektiğini kabul etmektedir. Efdaliyet konusunda İbn Hazm "Hz. Peygamber'in eşleri ve daha sonra da Hz. Ebu Bekir"dir diyerek bu konuya farklı bir şekilde yaklaşmaktadır. İbn Hazm bu görüşünü tartışırken diğer sahabe hakkındaki fazilet sıralamasındaki görüşleri de dile getirerek dini kaynaklar ve siyasi olaylar ile temellendirmeye çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: İbn Hazm, efdaliyet, efdal, mefdul, imamet, halifelik, Sahabe.

Abstract

The Case of Supremacy and the Companions of Prophet Muhammad After the Prophet According to Ibn Hazm

Just as the imamate theory of every communion depends on different theoretic grounds on Islamic political ideas' taking form, historians of Islamic Communion have also been influential on this theory with their views and ideas. These discussions having emerged on the Prophet's death keeps their importance even today. The supremacy idea (Efdaliyet) is the notion which upholds that the the most preeminent person should have the imamate position. Mefdul, who comes after efdal, accepts that the person who is in the imamate position should also be accepted as a prophet even if he is not the most preeminent. Ibn Hazm has a different point of view on this case of supremacy by saying that they are only the wives of the Prophet and then Ebu Bekir. Ibn Hazm tried to ground his idea while arguing the supremacy order of the companions of the Prophet with the religious resources and political events.

Keywords: Ibn Hazm, Efdaliyet, efdal, mefdul, imamate, caliphate, companions of the Prophet.

---

* Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi yonemahmet@hotmail.com

Giriş

Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi konusu ve fazilet derecelerinin tespiti meselesi Müslümanlar arasında tartışma konusu olan meselelerden biridir. Bu konu klasik kaynaklarda çok ince ayrıntılarına kadar ele alınmış ve Kur'an dan da bu konuda deliller getirilmiştir. İslam Mezhepleri Tarihi geleneğinde var olan yaklaşım tarzlarından biri de şüphesiz görüşünü erken dönemle irtibatlandırma ve ana kaynak Kur'an'a dayandırma sorunudur. Hilafetin meşruiyeti ve mezhep mensuplarının kendi görüşlerinin mutlak doğru olduğu şeklindeki yaklaşımı Efdaliyet konusunda da açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu sebeple her görüşün kendi düşünce yapısı ile ortaya konulmuş bir Efdaliyet görüşü vardır. Bazen bu görüşler Mu'tezili-Zeydi yakınlaşması gibi sonuçlar da doğurmuştur. Sünni ve bir takım Mu'tezili kaynaklar da Hz. Ebu-bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali şeklindeki sıralamanın aynen korunduğunu görmekteyiz. Ehl-i Sünnet Efdaliyet türü tartışmalara girmeden ilk dört halifeyi sırasıyla ümmetin en faziletli kişileri olarak kabul etmiştir. Bu konu ile ilgili tartışmaların çoğunda Ehl-i Sünnet açısından bir sorun olmadığı görülmektedir.¹ İlk dönem hariciler her ne kadar bu sıralamayı kabul etmeseler de daha sonraki gruplar açısından bir sorun bulunmamaktadır. Dört halifeden sonraki süreç ise kesin bir şekilde tartışma konusunun dışında tutulup tarafgirlik tamamen ortaya çıkmaktadır. Hz. Ebubekir'e zekat vermeyenlerin yapmış oldukları itirazda da bu yaklaşımı görmek mümkündür.

Efdaliyet fikri en üstün olan kişinin imamet makamında bulunması gerektiğini savunan görüştür. İmamet tartışmaları yapılırken Efdaliyet tartışmaları doğrultusunda yönetimde kime ve neden öncelik verilmesi gerektiği önemlidir. İbn Hazm ise en faziletli ile halife olmak arasında bir ilişki görmemektedir. İbn Hazm'a göre ise en faziletli Hz. Peygamber'in hanımları ve daha sonra da Hz. Ebu Bekir'dir. İbn Hazm eserinde bu tespit öncesi ve sonrasında Kur'an,

¹ Mehmet Dalkılıç, *İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi*, İstanbul, 2011. s. 26, 64-66.

Hadis ve tarihi olaylardan örnekler vermektedir.² Mehmet Dalkılıç, İbn Hazm'ın efdaliyet sıralamasını tespit etmek için mezheplerin görüşlerini dikkate almadan kesin kurallar koyduğunu ve eserinde bu kurallara riayet ederek tespitite bulunduğunu belirtmektedir.³

Şia" İmamet meselesini nakli ve akli deliller ileri sürerek tartışma konusu olmaktan çıkarıp iman esası olarak kabul etmiştir. Bu anlamda Şia' için bu bir siyaset tarzıdır ve Peygamberlik müessesesi ile denk olan bir konunun kabul edilmesi gerekmektedir. Şia", Kur'an'da yer alan "Kim sana gelen ilimden sonra seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: "Oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra gönülden lanetle dua edelim de yalancıların üstüne Allah'ın lanetini dileyelim"⁴ ayetinde "kendilerimiz" kelimesiyle Hz. Ali'nin kastedildiğini⁵ bundan dolayı diğer sahabilerden üstün olduğunu iddia etmektedirler.⁶ Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in nefsinden olduğu belirtilerek bu farklılık dile getirilmiştir.⁷ Şii imamet nazariyesinde efdal-mefdul tartışmasından çok nas ve tayin meselesi belirleyici olmuştur.⁸ İbn Hazm Şia'nın imamet konusundaki görüşlerini eleştirmiş ve özellikle Şia"

² İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahiri, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, neşr: Muhammed İbrahim Nasır, Abdurrahman Umeyre, Mektebeti Ukaz, Cidde 1982.5/5. c. IV, s. 183-231.

³ Mehmet Dalkılıç, *İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şülik Eleştirisi*, s. 184.

⁴ Al-i İmrân, 3/61.

⁵ Sadük, Muhammed b. Ali b. Hüseyin Ebî Ca'fer İbn Bâbeveyh el-Kummi (381/991), *Kitâbu'l-Hisâl*, tsh. Ali Ekber el-Gıffârî, Kum 1403, c. II, s. 576.

⁶ Sadük, *Emâlî*, byy., 1362, s. 525; *Uyûnu Ahbârı Rızâ*, thk. Müessesetu'l-İmam Humeynî, Meşhed 1413, s. 231.

⁷ İbn Merdeveyh el-İsbahânî, Ebu Bekir Ahmed b. Musa (410/1020), *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*, Kum 1422, s. 108. Ayrıca Bkz. Metin Bozan, Şii Literatürde Hz. Ali, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: V, Nisan 2011.

⁸ Şii imamet nazariyesi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, s. 20-41; Hasan Onat, "Şii İmamet Nazariyesi ", *AÜİFD*, XXXII (1992), 89-110; Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *AÜİFD*, XXXVI (1997), s. 79-118.

tarafından Hz. Ali'nin üstünlüğü ile ilgili olarak ileri sürülen iddiaları tenkit etmiştir.⁹

Zeydiye'nin¹⁰ imamet teorisinde ise efdal ve mefdul imam anlayışının ön planda olduğunu görmekteyiz. Zeydiye, Ali b. Ebi Talib'in en faziletli yani efdal olduğunu kabul etmektedirler. Ancak Zeyd b. Ali'nin Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkındaki tutumu, efdal varken mefdul olanın yani daha az faziletlinin imametinin caiz olup olmadığını gündeme getirmiştir. Bunun neticesinde Zeydiyye efdal dururken Müslümanların menfaati gereği mefdulün imametini caiz göreceklere kabul etmiştir.¹¹

Zeydiye'ye göre efdal varken mefdulün hilafeti de caizdir. Zeydiyye, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in imâmetini kabul etmiştir.¹² Efdaliyet konusunda Mu'tezileden bazıları Hz. Ali'yi hilafet için en efdal kişi olarak görürken; Cübbâi ve Ebû Hâşim'in de aralarında olduğu bazı alimler fazilet sıralamasını ilk dört halifenin faziletinin tarihte gerçekleştiği şekli ile olduğunu kabul etmişlerdir.¹³

Şia' ile Mu'tezile, birbirini etkileyen mezhepler olarak görülmekle birlikte Mu'tezile'nin bir kısmı efdaliyet konusunda Zeydiye gibi

⁹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 160; Mehmet Dalkılıç, *İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şülik Eleştirisi*, s. 111.

¹⁰ Yusuf Gökalp, Yemen'de Zeydi-Sünni İlişkilerinin Tarihi Arka Planı, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 (Güz 2013), s. 89.

¹¹ İbn Abbad, Sahib, *Nusratu Mezâhibi'z-Zeydiyye*, thk. Naci Hasan, Bağdat 1975, s. 89; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. II, s. 90; c. IV, s. 181; Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, tsh. Muhammed Fehmi Muhammed, Beyrut.11410/1990, 1/180; Seyyid, Eymen Fuad, *Tarihu Mezahibi'd-Diniyye fi Biladi'l-Yemen*, Kahire 1988, s. 224.

¹² Abdülkaadir El Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev: Ethem Ruhi Fıgıllı, TDV yay. Ankara,1991 s. 30-32; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, c. I, s. 154-157; Muhammed Ebû Zehra, *Târihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kahire, trz., s. 40-42; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şülik ve Kolları*, İstanbul 2011, s. 96; Mustafa Öz, "Zeyd b. Zeynelâbidin ve Zeydiyye", *MÜİFD*, Sayı: 19, İstanbul, 2000, s. 46-47.

¹³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1986, c I, s. 84.

düşünmektedir.¹⁴ Şia’ya göre ise İmam’ın ancak en faziletli (efdal) kişi olması da gereklidir. İmâmiyye, İmamet makamında oturan kişi ile Peygamberleri kıyaslamaktadır. İmâmiyye’ye göre imam, dini hükümleri icra etmek, haddleri uygulamak, şeriatı muhafaza etmek vs. konularda peygamberin yerini tutmaktadır. Nasıl ki peygamber kendi zamanının en faziletli kişisi olmalıdır, aynı şey imam için de geçerlidir ve zorunludur.¹⁵ İmâmiyye’ye göre “efdal” kişi varken “mefdul”ün imamete tayini Kur’an nasslarına aykırıdır ve aklende düşünülmeye mümkün olmayan bir şeydir. İmam Allah tarafından tayin edildiğine göre, Allah’ın “efdal” varken “mefdul”ü tayin edebileceğini caiz görmek, Allah’tan kabihin sâdır olabileceğini caiz görmek demektir. Bu yönüyle İmâmiyye “efdal”ın imametinin gerekliliğini “aslah” düşüncesiyle irtibatlandırmaktadır.¹⁶

Zeydiye’ye göre; Haşimi, takva sahibi, alim ve cesur bir kimse kendi imametini ilan ederek ayaklanırsa, imamlığı haketmiş demektir. Efdal olan Hz. Ali’dir; fakat mefdul olan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in imametleri de haklıdır.¹⁷ Ali oğullarından efdal olan bir insanın varlığı, mefdul olan bir Abbasi imamın liderliğinin kabulü idi. İşte bu yargı ve düşünce, Abbasiler ile birtakım Zeydiler arasında gözlemlenen sıcak ilişkinin-veya karşılıklı çıkar ilişkisinin- temelini teşkil ediyordu.¹⁸

¹⁴Abdullatif Abdulkadir Hafzi, *Te’siru’l-Mu’tezile fi’l Havâric ve’s-Şia’*, Cidde, 1461/2000, s. 467.

¹⁵Hilli, *Keşfü’l-Murâd fi Şerhi Tecridi’l-İ’tikâd*, Beyrut; Müessesetü’l-A’lemî li’lMatbu’ât, 1988, s. 342-343.

¹⁶Şeyh Müfid, *Evâilü’l-Makâlât fi’l-Mezâhibi’l-Muhtârât*, (Nşr.; M. Muhakkık), Tahran; 1993, s. 19.

¹⁷Naşi el-Ekber, *Mesailü’l-İmame*, thk. JosefVan Ess, Beyrut 1971, s. 42 vd. ; Şehristani, *el-Milel ve’n-Nihal*, c. I, s. 153 vd; Osman Aydınli, *Mu’tezile’nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik*, *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2000. s. 7.

¹⁸Mehmet Ali Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, İstanbul 1999, s. 44-45.

Mu'tezile'de efdaliyet fikrinin ön plana çıktığı dönem Abbasilerin ilk halifelerinin etkili olduğu yıllardır.¹⁹ Onlara göre ise; Efdal olanın imamet makamında olması gerektiği fikrinin Amr b. Ubeyd (ö.144/761), Dırrar b. Amr (ö.200/815), Ebul-Huzeyl (ö.227/841) ve İbrahim en-Nazzam (ö.221/835) gibi şahıslarca öne sürüldüğü iddia edilmektedir.²⁰ Mefdul fikri, en üstün olmadığı halde imamet makamında bulunan kişinin de halife olarak kabul edilmesi gerektiğini kabul etmektedir. Özellikle Abbasi yönetiminde Ali oğullarının mevcut siyasi otorite tarafından dışlanmaları, Hz. Ali'yi efdal kabul eden Mu'tezilenin mefdul fikrini ileri sürmesine sebep olmuştur. Mu'tezile ile Zeydiye'nin birlikte anılmasındaki sebeplerden bir tanesi de şüphesiz efdaliyet meselesidir. Özellikle Bağdat Mu'tezilesi o günkü siyasi otoriteyi mefdul olarak kabul etmiştir. Çünkü onlara göre efdal olan Ali oğulları idi.²¹

Efdaliyet fikrinin temelinde Hz. Peygamber' den sonra halifelerin Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali şeklinde sıralanması ve onları en faziletli imam oldukları beyanı önemli bir yer tutmaktadır. Bu görüşün temsilcilerinden Hz. Peygamberin "Ümmetim dalalet üzerine birleşmez"²² sözü ile Mu'tezile'den Dırrar da, efdal olanın imametini ve dört halifenin imamete geliş sırasını fazilet sırası olarak öngörmektedir.²³ Bu görüşler Ebu'l-Huzeyl ve en-Nazzam tarafından da kabul edilmiştir.²⁴

Basra Mu'tezilesi'nin temsilcileri konumunda olan kişiler de Hz. Ebubekir'in Ali'den efdal olduğunu hilafetteki sıralamanın doğru olduğunu kabul ederler. Yine de Hz. Osman'ın ilk altı yıllık dönemini meşru olarak kabul edip, ikinci altı yıllık dönemi için aynı kanaa-

¹⁹ Osman Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, İstanbul, 2003, s. 52.

²⁰Naşi el-Ekber, *Mesailu'l-İmame*, s. 51.

²¹ Mahmut Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, İstanbul 2002. s. 63.

²²Naşi el-Ekber, *Mesailu'l-İmame*, s. 51 vd.

²³Naşi el-Ekber, *Mesailu'l-İmame*, s. 55 vd.

²⁴Ebu Reşid Nisaburi, *el-Mesail Hilaf beyne 'l-Basriyyin ve'l-Bağdadiyyin*, thk. Rıdvan es-Seyyid, Beyrut 1979, s. 14.

ti taşımazlar.²⁵ Tabiki Mu'tezile efdaliyet görüşü konusunda ikiye ayrılmıştır demek tam doğru bir tespit değildir. Ortada karasızların da olduğunu söylemek mümkündür.²⁶

Emevi ve Abbasi dönemleri de dahil olmak üzere sonraki çağlarda ümmetin yöneticiliğini üstlenen kesim ve yöneticilerinin büyük bir kısmı Ehl-i Beyt'ten olmadığı gibi Kureyş'ten de olmamıştır. Teolojik tartışmalar günümüze kadar devam etmiş olsa da tarihsel realite, teolojik algı ve tartışmaların ötesine geçememiştir.²⁷

İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamberden Sonra Fazilet Dereceleri ve Sahabe

Efdaliyet konusundaki tartışmalar İslam Mezhepleri Tarihçilerinin de üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Bu isimlerin başında şüphesiz İbn Hazm gelmektedir. İbn Hazm, Peygamberlerden sonra en faziletli insanın kim olduğunun Müslümanlar arasında ayrışma sebebi olduğunu belirterek mezheplerin efdaliyet ile ilgili görüşlerini anlatmıştır. Aşağıda efdaliyet konusunda sıralayacağımız görüşler İbn Hazm'a ait olup "el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal" isimli eserinden yararlanılmış bulunmaktayız.

İbn Hazm'a göre; Sahabe, tabiin ve fıkıhçıların bir kısmının da nass olarak söyledikleri Ehl-i sünnet, Mu'tezile ve Şia'nın tamamı, Mürcie'den bazı kişiler Ali b. Ebi Talib'in Hz. Peygamber'den sonra sahabe arasında en faziletli insan olduğunu ifade etmişlerdir. Hariçiler, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'den bazı kişilere göre Hz. Peygamber'den sonra sahabe arasında en faziletli kişi önce Hz. Ebu Bekir ondan sonra Hz. Hz. Ömer'dir.²⁸ İbn Hazm, Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadise göre Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin Cafer b. Ebu Talip olduğunu belirttiikten sonra Dahhak b. Muhalled ile İsa b. Harun'un da aynı yönde düşündüklerini rivayet

²⁵ Osman Aydın, *Mu'tezile'nin İmamet Nazariyesi*, s. 7.

²⁶ Naşi el-Ekber, *Mesailu'l-İmame*, s. 61 vd.

²⁷ Mehmet Dalkılıç, *İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi*, s. 70.

²⁸ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. II, s. 90; c. IV, s. 181.

etmiştir. İsa b. Harun insanların faziletlisinin Hz. Hamza olduğunu belirtmiştir.

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'e göre en üstün olan Ali b. Ebi Talib ve Zübeyr b. Avam'dır. İbn Hazm, Hz. Aişe'den bir rivayetin kendisine ulaştığını, bu rivayette Hz. Peygamber'in Sa'd b. Muaz, Ubeyd b. Hudaýr ve Abbad b. Bişr'in önüne kimseyi geçirmediğini belirtmiştir.²⁹ Ümmü Seleme'nin bir rivayetinde de "Ebu Seleme'den³⁰ daha hayırlı kim olabilir diyerek", kaynaklarda onun Hz. Peygamber'e ilk ev sahipliği yapan kişi olduğunu belirtmiştir.³¹ Abdullah el-Hakim en-Nisaburi'nin de katıldığı bir görüşe göre Hz. Peygamber'den sonra en faziletli insan Hz. Ömer'dir. Hatta Hz. Ebubekir'den daha efdal bir kişidir.

İnsanların en faziletlisi sürekli tasnif edilmeye çalışılmış her tasnifi yapan kendisine göre en faziletli olanı belirlemeye çalışmıştır. İbn Hazm, Hz. Peygamber'den sonra en faziletli kişinin kim olacağı tartışmaları konusunda kendisine ulaşan rivayetlerin dışında başka isimlerin de bulunduğunu belirtmektedir. Örneğin Davut b. Ali el-Fakih'e ait olduğu belirtilen görüşe göre insanların Hz. Peygamber'den sonra en hayırlısı onun ashabı, onun ashabının en faziletlisi Muhacirlerden İslam'a ilk girenler ve Ensar'dan ilk İslam'a girenlerdir. Daha sonra da Muhacir'in ve Ensar'ın tümünü sayar. Fakat burada Ensar ve Muhacirlerden kendi döneminde olan kim üstündür sorusuna da herhangi bir cevap vermez. İbn Hazm, Abdullah b. Abdulberr en-Nemiri'nin de bu görüşte olduğunu ve bunu pek çok yerde söylediğini de belirtmektedir.³²

²⁹ İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdir, Beyrut ty.c. III, s. 2- 18-135.

³⁰ İbni Mâce, *Sünen*, Cenâiz 55.

³¹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 181; İbn Hacer elAskalani, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *el-Isabe fi Temyizi's-Sahabe*, nşr:Taha Muhammed ez-Zeyni, Kahire, 1397. c. IV, s. 93.

³² İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 182.

1-İbn Hazm'a Göre Efdaliyet Sırası

İbn Hazm en faziletli kimdir sorusunu sorup arkasından diğer görüşleri sıraladıktan sonra kendisi de faziletli insanlar ile ilgili bir sıralama yapmaktadır. Bu sıralamaya göre en faziletli Hz. Peygamber'in hanımları ve daha sonra da Hz. Ebu Bekir'dir. Hz. Peygamber'in hanımları sürekli onunla birlikte olduğu ve her konuda birlikte hareket ettikleri için diğer sahabeden üstündürler. Onların ahireti dünyaya tercih ettikleri ve annelik haklarının da bulunmasından dolayı üstün olduklarını da iddia etmektedir. Ancak şunu özellikle belirtmektedir ki; Hz. Peygamber'in eşleri bu vasıflarını amelleri ile elde etmişlerdir.³³ İbn Hazm, Hz. Peygamber'in hanımlarının diğer insanlardan üstün oldukları konusunda Kur'an ayetlerini³⁴ ve Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisleri delil olarak göstermektedir.³⁵ Hz. Ebubekir'in efdaliyeti ile ilgili olarak ise, Hz. Ebubekir'in Hz. Peygamber tarafından en çok görevlendirilen kişi olması, namaz kıldırarak görevlendirilmesi, Zekat için görevlendirilmesi, hac emiri ve elçi olarak görevlendirilmesi, O'nu yanından ayırmaması, O'nun verdiği fetvalar sebebiyle efdal bir kişi olduğunu anlatmaktadır.³⁶ Hz. Ebubekir'in efdaliyeti ile ilgili tartışmalardan hemen sonra Hz. Ali'nin efdaliyeti ile ilgili iddialara da eserinde cevap vermiştir.³⁷

İbn Hazm, "İnsanlar arasından çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"³⁸ ayeti ile en hayırlı ümmetin Hz. Peygamber'in ümmeti olduğu konusunda bir tartışma olmadığını belirtmektedir. Bu ayetin aynı zamanda İsrailoğulları ile ilgili olarak indirilen "İsrailoğulları'na kitabı, hikmeti ve nübüvveti verdik, onlara temiz rızıklardan verdik ve alemlere üstün kıldık"³⁹ anlamına gelen ayet içinde geçen ifadelerden bu ümmetin Hz. Muhammed'in dışında olan ümmetlere üstün

³³ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 189-190.

³⁴ Ahzab, 33/31; Zuhruf, 43/72;Necm, 53/41.

³⁵ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 207.

³⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 212-213.

³⁷ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 214-222.

³⁸ Âl-i İmrân 3/110.

³⁹ Bakara 2/47.

kılındığını belirtmektedir. Burada İbn Hazm kendi görüşünün en doğru görüş olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁰

2-Efdal Kavramı

İbn Hazm'a göre Hz. Peygamberden sonra insanlar içinde "en faziletli" olanın tespit edilmesi için öncelik olarak bu kavramın manasının araştırılması ve hangi anlamlara geldiğinin açıklanması gerekmektedir. Ancak bu şekilde insanları ifade ettiği sözlerden ne kastettikleri anlaşılabilir. Ona göre bir kavramın "manalarını gizlemek", doğrunun anlaşılmasını engellemek, gerçeğin ortaya çıkmasına engel olmak doğru anlayıştan uzaklaştırmak, anlam karışıklığına neden olmak ve gerçeği görmezlikten gelmekten başka bir anlam ifade etmeyecektir. Bu nedenle öncelikle söz konusu olan "tefadul/tefaduliyet" ve "efdal" yani "en üstün olma" kavramının anlamları ve ikinci olarak da "üstün olanın şartları" belirlenmelidir. İbni Hazm'a göre faziletin anlamları ve çeşitlerinin belirlenmesi kesinlikle kabul edilmelidir. Zira "üstünlük" kavramının anlamı ve lafzın neye takabül ettiği ortaya çıkınca zorunlu olarak bu sıfatlarla daha çoğunu üzerinde bulunduran kişinin "en üstün" olduğu anlaşılacaktır.⁴¹

İbn Hazm efdaliyet meselesinde sadece iki durumun olabileceğini ve üçüncü bir ihtimalin bulunmadığını iddia etmektedir. Bunlar; "fazlı ihtisas" yani, herhangi bir iyi davranış karşılığı olmadan Allah'ın kula has kıldığı üstünlük ve "fazl-ı mücazat" iyi bir davranış yapma karşılığında Allah'ın verdiği üstünlüktür.⁴²

Fazl-ı İhtisas yaratılıştan veya Allah'ın takdiri sonucunda meydana gelen faziletlerdir ve tüm yaratılmış varlıklar için ortaktır. Bunun meydana gelmesi için herhangi bir çalışma gerekmez. Bundan dolayı bunlara amelsiz üstünlük "Fazl-ı İhtisas" denir ki bunlar;

⁴⁰ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 183.

⁴¹ Muhammed Rıza Muzaffer, *Akaidü'l-İmamiyye*, Beyrut 1988, s. 141; Sabri Hizmetli, *Kitabu'l-Osmaniyye'ye göre Cahız'ın İmamet Anlayışı*, *AÜİFD*, XXVI, 1983. s. 681-726.

⁴² İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 183.

Allah'ın yaratılıştan taktir ettiği üstünlüklerdir. İbn Hazm, varlıklar arasında bir çok üstünlükten söz etmenin mümkün olduğunu belirttikten sonra melekler, peygamberler, çeşitli mekanlar, dini gün ve gecelerden vb. örnekler vererek bu iddiasını desteklemektedir.⁴³

Fazl-ı Mücazat ise bir davranışı gerçekleştirme karşılığında Allah'ın verdiği üstünlüktür. İbn Hazm'a göre insanların ihtilafa düştüğü mesele budur. Bu konu gündeme geldiğinde "üstünlük ve diğerlerinden daha faziletli olmanın" hangi durumlarda ortaya çıktığının açıklanması gerekmektedir.

3-Efdaliyet İçin Gerekli Şartlar

İbn Hazm, efdal kavramını tespit ettikten sonra faziletli olmanın şartlarını buna daha layık olanın ve bu faziletten dolayı daha mesut olanın kim olduğunu tespit etmeye yönelmiştir. Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda hareket eden kişi ile diğeri arasında yedi üstünlük noktasının olduğunu belirtmektedir. Maiyyet ve kemmiyet olarak ikiye ayırdığı durumun beş ayrı şekilde açıklanabileceğini belirtmektedir. Bu üstünlük noktaları Amelin bizzat kendisi anlamındaki maiyyet ve Ameldeki izafet anlamındaki Kemmiyet olduğunu söylemektedir.⁴⁴ İbn Hazm'a göre ameldeki araz, nitelik, sayı, zaman, mekan önemlidir. İbadetini eksiksiz yerine getiren hatası ve eksikliği olandan daha faziletlidir. İbn Hazm bazen bu noktaları en ince ayrıntısıyla örnekleyerek açıklamıştır.

İbn Hazm'a göre diğerlerine karşı üstünlük kazandıran maiyyettir. Üstünlük yönünün kişinin amelinin yani gerçekleştirdiği davranışın bizzat kendisidir.⁴⁵ İnsanın Allah'a olan kulluğundaki üstünlüğünü ortaya koyan diğer bir vasfı da arazdır. İbadetine dünyalık sevgi karıştırmayan kişi karıştırandan daha üstündür. Farzlar ile birlikte nafil ibadet yapan sadece farzları yerine getirenden üstündür. Hz. Peygamber döneminde bunun örnekleri çoktur.⁴⁶ Üstünlük

⁴³ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 183-184.

⁴⁴ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 184.

⁴⁵ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 184.

⁴⁶ İbn Hazm *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 185.

noktalarından bir diğeri de zaman meselesidir. İslam'ın bir güç olarak ortaya çıkıp bolluk bereket can ve mal güvenliğinin bulunduğu zamanda ibadet edenin durumuyla ilk yıllardaki boykot zamanlarındaki kişilerin durumları buna örnek olarak gösterilebilir. Bu sebeple Hz Peygamber: "Ashabımı bana bırakın. Sizden birinizin Uhud dağı kadar altını olsa ve onu infak etse onlardan birinin infak ettiği küçük bir şey seviyesine, hatta yarısına bile ulaşamaz"⁴⁷ buyurmuştur. İbn Hazm'a göre bu durum "Göklerin ve yerin mirasçısı Allah olduğu halde niçin Allah yolunda harcamıyorsunuz. İçinizden Mekke'nin fethinden önce Allah yolunda harcayan ve savaşan kimseler ile daha sonra harcıp savaşan kimseler bir değildir. Öncekiler daha üstün durumdadır. Allah hepsine cenneti vaat etmiştir ve yaptıklarınızdan da haberdardır"⁴⁸ denilerek açıklanmıştır.

İbn Hazm, İslam Mezhepleri Tarihi yazarlarının bir kısmını efdaliyet meselesinde eleştirmektedir. Sahabenin kendi aralarında üstünlük konusunda bazı değerlendirmeler varken, sahabeden sonraki dönemde bunun olmayacağı yönündeki bir yorum yapmanın doğru olmayacağını düşünmektedir. Nitekim Ebu Haşim b. Ali el-Cubbai (ö.303/916) ve Muhammed b. Tayyib el-Bakillani'nin (ö.403/1013) görüşlerinin isabetli olmadığını belirtmektedir. Cubbai'nin bir kişinin tüm hayatı boyunca yapmış olduğu davranışların Hz. Peygamber'in davranışlarına denktir demesi, Bakillani'nin de Hz Peygamberin peygamberliğinden ölümüne kadar geçen süre içerisinde insanlar arasında Peygamberden daha üstün birinin olabileceğinin ileri sürmesi görüşüne katılmamaktadır.⁴⁹

İbn Hazm Hz Peygamber ve Sahabeye denk olabilme ihtimalini düşünmemektedir. Bu şekilde görüş belirtenleri de tekfir noktasına gelecek şekilde eleştirmektedir. Yukarıda belirttiğimiz Cubbai ve

⁴⁷ Buhari, *sahih*, Fedâilü's-Sahabe, 7, 27, 28; Müslim, *Sahih*, Fedâilü's-Sahabe, (Tahriru sebbi's-Sahabe, hadis no: 3541.

⁴⁸ Fetih 48/10.

⁴⁹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 185.

Bakillani'nin görüşlerine karşı "Bu inkar, dinden dönme ve açık bir şekilde Hz. Peygamber'i yalanlamadır demektir.⁵⁰

İbn Hazm "zor zamanda az da olsa cihat ve sadakanın, bolluk ve refahı zamanın yapılandan daha üstündür" görüşündedir. Sağlığı yerinde ve fakir iken ve fakirlikten korkan birinin sadaka vermesi ile yaşlı bir kimsenin ölümünden sonra nam olsun diye sadaka vermesi bir değildir demektir. Hz. Peygamber'in "Bir dirhem yüz bin geçmiştir. Bir adamın iki dirhemi vardı. Bunlardan biri tasadduk etti. Diğeri ise malının yanına varıp, malından yüz bin dirhem çıkardı ve onu tasadduk etti."⁵¹ Sözü'nün bu durumu açıkladığını belirtmektedir.

Hastalık ve korku anında bu kişinin farzları yerine getirmesi de bu türdendir. Sıkıntılı durumlarda az nafilisi iyi olduğu durumlarda çokça yaptığı nafiliden daha hayırlıdır. Misal olarak verilen örneklerin zamanla⁵² ilgili fazilet nedenlerinden olduğunu belirten İbn Hazm, bu tür davranışların diğerlerine olan faziletini, amellerin işlendikleri zamandan dolayı meydana geldiğini vurgulamaktadır. Aynı şekilde ona göre ömrünün sonlarında bir amel yapmaya nail olan, ömrünün sonunda hayır ve şerri birbirine karıştıran birinin ortaya koyduğu davranışlardan daha hayırlı olduğunu söylemektedir.⁵³

İbn Hazm'a göre Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi'de kılınan bir vakit namaz, diğerlerinde kılınan bin vakit namazdan daha faziletlidir ve mekan insan davranışlarında üstünlük oluşturan unsurlardandır.⁵⁴ Yine mescid'i haramda kılınan bir namaz, Mescid-i Nebevi'de kılınan namazdan yüz derece daha faziletlidir. Düşman yurdunda veya cihat zamanında tutulan oruç, normal zamankinden daha faziletlidir. iki kişi aynı ameli işlemiş olsa bile fazilet bakımın-

⁵⁰ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 186.

⁵¹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, IV, 186.

⁵² Buhari, *Sünen*, I'deyn 11; Ebu Davud, *Sünen*, Savm 61; Salat 245; Tirmizi, *Sünen*, Savm 52; Nesai, *Sünen*, I'deyn 1.

⁵³ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 186.

⁵⁴ Buhârî, *Sünen*, Cuma 26; Nesai, *Sünen*, Cuma 17; Mescid 4; Mesâcid 7; İbn Mâce, *Sünen*, İkame 199.

dan üstün olan bir mekanda yapılan amel, diğerinden daha faziletlidir.⁵⁵

Hz Peygamber'in yaptığı ya da onunla yapılan amel ondan sonra yapıldan az da olsa faziletlidir. Bu durum namaz sadaka zikir içinde söylenebilir. Nitekim yüce Allah "içinizden Mekke'nin fethinden önce sarf eden ve savaşan kimseler daha sonra sarf edip, savaşan kimselerle bir değildiler" ⁵⁶ ayetiyle bu durumu açıkça bildirmiştir. Yine Peygamber efendimiz "sizden biriniz Uhut Dağı kadar altını olsa ve infak etse, onlardan birinin infak ettiği bir ölçek hatta yarısına bile ulaşamaz⁵⁷ hadisiyle sahabenin onlardan sonrakilere olan üstünlüğünü ifade etmiştir. Bunlar, gerçekleştirilen davranışlar nispet itibari ile daha faziletli olabileceğini ortaya koymaktadır.⁵⁸

4-İbn Hazm'ın Efdaliyet Konusunda Mezheplere Getirdiği Eleştiriler

İbn Hazm, efdaliyet konusunda Şiileri ve Haricileri eleştirmektedir. Şiileri Allah'ın yarattıkları içerisinde en şerliler olarak görmekte; kendilerini, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha, Zübeyir ve Aişe'den hatta Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Ammar b. Yasir dışındaki bütün sahabeden daha üstün görürler diyerek eleştirmektedir.

İbn Hazm Haricileri "kilabu'n-nar" Cehennem ateşinin köpekleri olarak ifade etmektedir. O'na göre Hariciler yaratılmışların en şerlisi iken, kendilerini, Osman Ali b. Ebi Talib, Talha, Zübeyir'den daha üstün görmüşlerdir. Oysa Allah'ın sözüne Rasulü Allah'ın hükmüne muhalefet edenler daima hüsrana uğramıştır.⁵⁹ Hariciler başta Hz Ali olmak üzere, Hz. Osman, Talha ve Zübeyr'in iyiliğini istememişler, toplum içerisinde sürekli problem çıkarmışlardır diyerek tenkide tabi tutmuştur.

⁵⁵ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 186.

⁵⁶ Hadid, 57/10.

⁵⁷ Buharî, *Sahih*, Fezail-i Ashabı Nebi, IV, 195. Ayrıca bk. Ebu Davud, *Sunen*, 39/10; Tirmizi, *Sünen*, Hadis no, 2165.

⁵⁸ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 187.

⁵⁹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 186.

İbn Hazm, Hz. Peygamber'den sonra sahabenin yaptığı amellerinin Hz. Peygamber ile birlikte yapılan bir iyiliğe denk gelemeyeceğini ifade etmektedir. Yine, sahabe olmayan birinin Hz. Peygamber'den sonra bütün yaptıklarının böyle bir iyiliğe denk gelemeyeceğini söylemektedir.⁶⁰

İbn Hazm'a göre; Hz. Peygamber hayatta iken vefat eden ashap arasındaki efdaliyet de tespit edilmesi gereken bir durumdur. "Hakkında Hz. Peygamberden bir açıklama bulunmadıkça, Allah Resulü hatta iken vefat eden bir sahabeyi ötekine üstün tutamayız. Aksine bunlar hakkında hüküm vermektен geri durunuz"⁶¹ diyerek uyarıda bulunmaktadır. O'na göre bir kişinin elde edebileceği "amellerle üstünlük şekilleri" misalleri ile birlikte açıklanmıştır.

İbn Hazm'a göre dünyada, faziletli olanın üstün tutulması, Allah tarafından vacip kılınmıştır. Amelle üstünlük sahibi olan ile amelsiz olarak kendisine üstünlük verilen varlıklar ortaktır. Nitekim Yüce Allah; Kabe'ye,⁶² bütün mescitlere, Cuma gününe,⁶³ haram aylara, Ramazan ayına,⁶⁴ Salih'in devesine, Resulullah'ın oğlu İbrahim'e, Allah'ın sözüne, Meleklerle, Peygamberlere ve sahabeye burada sayılmayan diğer yerlerden, günlerden, develerden, çocuklardan, sözlerden ve insanlardan daha çok yüceltmeyi, saygı göstermeyi ve faziletli olduğunun kabul edilmesini herkesten istemiştir.⁶⁵

Yüce Allah, üstün olanın üstün olunandan (fadılın mefdulden) cennette daha üstün bir merteye vermeyi gerekli kılmıştır. Allah'ın yarattığı şeylerden üstün olunanı üstün olandan daha fazla yüceltmeyi emretmesi caiz değildir. Bu durum caiz olsaydı, faziletin anlamları hükümsüz olur ve manası olmayan boş lafızlardan ibaret olurdu. Cennette derecenin yüksek olmasıyla ilgili olan bu ikinci

⁶⁰ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 187.

⁶¹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 187.

⁶² İbn Hazm, *el-Fasl*, c. IV, s. 187.

⁶³ Ebu Davud, *Sünen*, Salat 207; Nesai, *Sünen*, Cum'a 5.

⁶⁴ Müslim, *Sahih*, Sıyam 202; Ebu Davud, *Sünen*, Savm 55; Tirmizi, *Sünen*, Salat 324; Nesai, *Sünen*, Kıyamu'l-Leyl, 7.

⁶⁵ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 187.

anlam, insanlar, cinler ve meleklerden amelde üstün olan kişilere aittir.

Ta'zim edilmesi emredilen yani yüceltilmesi emredilen her şey üstündür. Bazı durumlarda insanlar yüceltmeden de iyilik yaparlar. Bu durum yüceltme anlamındaki ta'zim değildir yani bahsi geçen yüceltme anlamına gelmez. İnsanlar bazı durumlarda boyun eğmek durumunda olur. Bir otoritenin karşısında boyun eğmek gibi fakat bu da karşı tarafın yüceltilmesi anlamına gelmez. Her Müslüman'a kafir olan anne babasına iyilik yapması ve Allah'ın hukuku söz konusu olduğunda da onlara karşı gelmesi farzdır.⁶⁶

Bunların doğru olduğunu ifade etmek için İbn Hazm bazı ayetleri de delil getirmektedir. Bundan hareketle Allah Teâlâ'ya ve ahiret gününe inananların akrabaları bile olsa, inkar edenlere sevgi beslemeyeceklerini şöyle bildirmektedir: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir milletin, babaları veya oğulları veya kardeşleri ya da akrabaları olsa bile Allaha ve Peygamberine karşı gelenlere, sevgi beslediklerini göremezsin. İşte Allah, imanı bunların kalplerine yazmış, katından bir nur ile onları desteklemiştir."⁶⁷

Yine; İbrahim'de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirtmiştir" demişlerdi. Yalnız İbrahim'in, babasına, "Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez" sözü başka. Onlar şöyle dediler: "Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır."⁶⁸ Başka bir ayette "İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, on-

⁶⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c. IV, s. 188.

⁶⁷Mücadele 58/22.

⁶⁸ Mumtehhine 60/4.

dan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi”⁶⁹denilmiştir.

İbn Hazm’a göre bu ayetlerde kafir olan anne babaya yapılan iyiliğin üstün olana vacip kılınan ‘ta’zim’ olmadığı açıkça ifade edilmiştir. Çünkü ta’zim, Allah’a bağlılıkla ifade edilebilecek bir şeydir, O’na yakın olma arzusuyla, duyulan sevgiyle ve dostlukla ilgisi vardır. Kafir olan anne babaya gerekli görülen iyilik, saygı ve itaatin hepsi ayette geçtiği üzere, Allah’a düşmanlıkla, Ondan uzaklaşmakla ve O’na yakınlaşmanın ortadan kalkmasıyla bağlantılıdır.⁷⁰

İbn Hazm nassa dayandırılan görüşlerin anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Tüm bu konuların tamamı üstünlük anlayışı yani fazilet’le ilgili olan konulardır. Örneğin Cennete girme konusu çocuk iken ölenlerin durumunda olduğu gibi özel bir durumla da mümkün olabilir. Peygamberlerin hak ettiği tazim kadar hiç kimse tazimi hak etmemiştir. Yine Hz. Peygamber’in eşlerine saygı gösterilmesi gerektiği daha vurgulu bir şekilde başkası için söylenmemiştir. Nitekim “Nebi Müslümanlara canlarından daha evladır. Hanımları da onların anneleridir”⁷¹ anlamındaki ayet bunu açık bir şekilde bildirmektedir. Buna göre “Yüce Allah her Müslüman’a, Hz. Peygamber’in eşleri hakkında annelik hükmünü vacip kılmıştır”⁷² ayetini delil göstererek bu konudaki görüşlerini teyit etmiştir.

Değerlendirme

Efdaliyet İslam mezhepleri açısından değerlendirildiğinde önemli bir meseledir. Hariciler, Şia’, Zeydiye, Mu’tezile, Ehl-i Sünnet ve diğer mezhep mensupları bu konu ile ilgili görüşlerini ortaya koymuşlardır. Her mezhep efdaliyet tartışmasını kendi açısından değerlendirmiştir. Bu çalışmamızda İbn Hazm’ın konu ile ilgili görüş ve eleştirilerini konu ederek onun kendi eseri üzerinden bakış açısını ortaya koymaya çalıştık. İbn Hazm’a göre Hz. Peygamberden sonra

⁶⁹ Tevbe 9/114.

⁷⁰ İbn Hazm *el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehva ve’n-Nihal*, c. IV, s. 189.

⁷¹ Ahzâb 33/6.

⁷² İbn Hazm *el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehva ve’n-Nihal*, c. IV, s. 189.

fazilet derecelerinin tespitinde Kur'an, Hadis ve tarihi olaylar belirleyici olmuştur. İbn Hazm Hz. Peygamberden sonraki tüm dönemlerde fazilet ve üstünlük dereceleri sırlamasının yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. İbn Hazm efdaliyet konusunda tüm hatırlatmaları yaptığını belirterek kanaatinin oluşturduğunu belirtmektedir.

İbn Hazm'a göre en faziletli olanlar Hz. Peygamber'in eşleri ve daha sonra da Hz. Ebu Bekir'dir. İbn Hazm efdaliyet meselesinde sadece iki durumun olabileceğini iddia etmektedir. Bunlar; "fazlı ihtisas" yani, herhangi bir iyi davranış karşılığı olmadan Allah'ın kula has kıldığı üstünlük ve "fazl-ı mücazat" iyi bir davranış yapma karşılığında Allahın verdiği üstünlüktür. Bu iki durumun dışında bir üstünlük kabul etmemektedir. İbn Hazm'ın, "en faziletli" olanın belirlenmesi için ilgili kişinin iyi davranış ve ameli gerçekleştiren, gerçekleştirmeyen ve az gerçekleştirene göre daha üstündür şeklinde bir kural koyduğunu görmekteyiz.

İbn Hazm İslam Mezhepleri Tarihi yazarlarının bir kısmını, özellikle Şiiiler ve Haricileri efdaliyet meselesinde eleştirmektedir. Sahabenin kendi aralarında üstünlük konusunda bazı değerlendirmeler varken, sahabeden sonraki dönemde bunun olmayacağı yönündeki bir yorum yapmanın doğru olmayacağını düşünmektedir. Emevi ve Abbasi dönemleri de dahil olmak üzere sonraki çağlarda ümmetin yöneticiliğini üstlenen kesim ve yöneticilerinin büyük bir kısmı Ehl-i Beyt'ten olmadığı gibi Kureys'ten de olmaması imamet ile ilgili görüşlerin tarihi seyir içerisinde tatbik imkanının da olmadığını göstermektedir.

İbn Hazm'ın mezheplerin görüşlerini de dikkate almadan efdaliyet konusunda ortaya koymuş olduğu görüşler İslam siyaset düşüncesi açısından son derece önemlidir.

Kaynakça

- Abdullatif Abdulkadir Hafzi, *Te'siru'l-Mu'tezile fi'l Havâric ve's-Şia'*, Cidde, 1461/2000.
- Ebu Reşid Nisaburi, *el-Mesail Hilaf beyne 'l-Basriyyin ve'l-Bağdadiyyin*, thk. Rıdvan es-Seyyid, Beyrut 1979.
- Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993.
- Hasan Onat, "Şii İmamet Nazariyesi ", *AÜİFD*, XXXII (1992),89-110;
- Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *AÜİFD*, XXXVI (1997), 79-118.
- İbn Abbad, Sahib, *Nusratu Mezâhibi'z-Zeydiyye*, thk. Naci Hasan, Bağdat 1975.
- İbn Hacer elAskalani, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *el-Isabe fi Temyizi's-Sahabe*, nşr:Taha Muhammed ez-Zeyni, Kahire, 1397
- İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahiri, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, neşr:Muhammed İbrahim Nasır, Abdurrahman Umeyre,Mektebeti Ukaz, Cidde 1982.
- İbn Merdeveyh el-İsbahâni, Ebu Bekir Ahmed b. Musa (410/1020), *Menâkıbu Ali b. Ebi Tâlib*, Kum 1422.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut ty.
- Mahmut Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, İstanbul 2002.
- Mehmet Ali Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, İstanbul 1999.
- Mehmet Dalkılıç, *İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi*, İstanbul, 2011.
- Metin Bozan, Şii Literatürde Hz. Ali, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: V, Nisan 2011.
- Muhammed Ebû Zehra, *Târihu'lMezâhibi'l-İslâmiyye*, Kahire, trz.
- Muhammed Rıza Muzaffer, *Akaidü'l-İmamiyye*, Beyrut 1988.
- Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, İstanbul 2011.

- Mustafa Öz, “Zeyd b. Zeynelâbidin ve Zeydiyye”, *MÜİFD*, Sayı: 19, İstanbul, 2000,
- Naşî el-Ekber, *Mesailü 'l İmame*, thk. JosefVan Ess, Beyrut 1971.
- Osman Aydınlı, *Mu'tezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik, Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2000.*
- Osman Aydınlı, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklaşma Süreci*, İstanbul, 2003.
- Şehristâni, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, tsh. Muhammed Fehmi Muhammed, Beyrut. 1410/1990.
- Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi'l-Muhtârât*, (Nşr.; M. Muhakkık), Tahran, 1993.
- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Hüseyin Ebî Ca'fer İbn Bâbeveyh el-Kummî (381/991), *Kitâbu'l-Hısâl*, tsh. Ali Ekber el-Ğiffârî, Kum 1403;
- Şeyh Sadûk, *Emâlî*, byy., 1362.
- Şeyh Sadûk, *Uyûnu Ahbâr Rızâ*, thk. Müessesetu'l-İmam Humeynî, Meşhed 1413.
- Sabri Hizmetli, *Kitabu'l-Osmaniyye'ye göre Cahız'ın İmamet Anlayışı*, *AÜİFD*, XXVI, 1983.
- Seyyid, Eymen Fuad, *Tarihu Mezahibi'd-Diniyye fi Biladi'l-Yemen*, Kahire 1988.